

Symposium Versnellingsagenda Emissiearme Landbouw

VERSLAG VAN 18 JANUARI 2024

De presentaties, een sfeerimpressie en korte introductievideo's van de sprekers kunt u vinden op www.innovatie-netwerk-landbouw.nl.

Inhoudsopgave

Inleiding.....	2
1. Het plenaire gedeelte	3
1.1. Voortgang Versnellingsaanpak Emissiearme Landbouw (Paul Bleumink).....	3
1.2. Een woord van de voorzitter Regieorgaan 'Versnellen Innovatie Emissiereductie Duurzame Veehouderij' (Elbert Roest).....	5
1.3. In gesprek met Kees de Jong (LTO Pluimveehouderij en POV) en Paul Gosselink (o.a. ZuivelNL en Nederlandse Melkveehouders Vakbond).....	7
2. Verslag deelsessie 1 – juridische borging met de inzet van sensoren en datasystemen en de route naar doelvoorschriften.....	8
2.1. Versnellingsaanpak emissiearme landbouw: data en meetsystemen (met Tom Ploeger van DLV Advies) ..	8
2.2. Bedrijfsspecifiek meten met sensoren (met Chris van Naarden en Iris Raaijmakers; Ministerie van LNV) ..	9
2.3. Het Meten is Weten programma in Noord-Brabant (met Arie van Niet van Witteveen & Bos).....	10
3. Verslag deelsessie 2 – de integrale aanpak met Sietse Draaijer (REFERM)	11
3.1. 5 praktijk pilots en de thematafel 'Mono-vergisting & Mestverwaarding'	11
3.2. Geborgde combinaties van oplossingen zijn nodig	11
3.3. Het belang van ondersteuning voor nieuw (breder) ondernemerschap.....	12
3.4. Voorbeelden van aanvullende verdienmodellen	12
3.5. Vergunningverlening	12
4. Verslag deelsessie 3 – 'Bemesten in Balans' en stoffenbalansen met kengetallen.....	13
4.1. Bemesten in Balans	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.
4.2. De Stoffenbalans Tafel.....	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.
4.3. Het project: N-mineraal – van Groeikracht Casun.....	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.
5. Verslag deelsessie 4 – innovatie voor een duurzame veehouderij op langere termijn.....	16
5.1. Korte update Innovatieloket.....	16
5.2. Grassa in het kort	17
5.3. In gesprek	18
6. Verslag deelsessie 5 – de omgevingswet en de inzet van innovatie voor verduurzaming landbouw	20

Inleiding

Op 18 januari vond ons 3^e symposium plaats: 'Het Symposium: Versnellingsagenda Emissiearme Landbouw'. Er kwamen 400 mensen bij elkaar voor de inzet van veelbelovende (nieuwe) oplossingen voor de verduurzaming van de veehouderij en landbouw. Er was een brede vertegenwoordiging van boeren, ambtenaren, bestuurders, innovatoren belangenbehartigers en deskundigen; mensen die, vaak achter de schermen, zich een slag in de rondte werken voor een duurzaam toekomstperspectief. Er waren vorderingen te melden, maar tegelijkertijd ervaren we dat het lang duurt om op het erf ook impact te maken. Hier was wel begrip voor en dat gaf ook opluchting: er wordt voortgang gemaakt en de energie waarmee aan oplossingen wordt gewerkt is niet aflatend en was in de zaal te voelen. Er wordt dus hard, met veel energie en zeker niet zonder de nodige frustratie doorgewerkt.

Met dit schrijven delen we een verslag. **Gebruik het als referentiedocument en zoek vooral de onderwerpen die u interessant vindt.** De presentaties vindt u op innovatie-netwerk-landbouw.nl.

Het programma was verder als volgt:

- 13.30: opening en welkom vanuit Overijssel door Gert Harm ten Bolscher;
- 13.40: een welkom van het Innovatie-Netwerk-Landbouw door Xander Pieterse;
- 13.45: een update over de Versnellingsaanpak van de Zandprovincies door Paul Bleumink;
- 14.00: de start van het Regieorgaan 'Versnellen innovatie emissiereductie duurzame veehouderij' door Elbert Jan Roest (voorzitter Regieorgaan);
- 14.15: in gesprek met vertegenwoordiging van de veehouderijsectoren met Kees de Jong (LTO Pluimveehouderij/POV) en Paul Gosselink (ZuivelNL)
- 14.45: parallelsessies; namelijk:
 - i. De juridische borging van oplossingen met de inzet van sensoren en datasystemen en de route naar doelvoorschriften met Tom Ploeger (DLV Advies), Chris van Naarden en Iris Raaijmakers (LNV), Arie van Niet (namens het project Meten is Weten van Provincie Noord-Brabant);
 - ii. De integrale aanpak met Sietse Draaijer (REFERM);
 - iii. Bemesten in Balans (naar een doelgericht mestbeleid) en stoffenbalansen met kengetallen en meetwaarden met Jan Roefs (NCM), Harm Wientjes (DLV Advies) en Romke Postma (NMI-Agro)
 - iv. Innovaties die op langere termijn het verschil kunnen maken: waar loop je tegen aan? Met Jans Hoekman en Henk van den Graven (OostNL), Xander Pieterse en Anne-Jo Smits (Innovatie Netwerk Landbouw), Michiel Vreriks (VKON) en Rieks Smook (GRASSA);
 - v. Gebiedsprocessen en de inpassing van innovatie in de Omgevingswet met Harm Borgers (KOKX de Voogd).
- 16:10 plenaire afsluiting en borrel

Het symposium werd vakkundig in goede banen geleid door onze dagvoorzitter Annemieke Schakelaar.

1. Het plenaire gedeelte

Ditmaal waren we te gast bij Provincie Overijssel, als ondernemende provincie met een heel uitgebreid platteland en vooral veel melkveebedrijven. Dhr. Gert Harm ten Bolscher, gedeputeerde van Provincie Overijssel, gaf als gastheer een welkomstwoord. Hij waardeerde de ondernemendheid van Overijsselse veehouders, erkende de dilemma's die zij tegenkomen en zag in innovatie een sleutelrol op oplossingen te vinden. En, hij kijkt hier in brede zin naar; het gaat niet enkel techniek maar bv ook om vakmanschap of digitalisering of juist om de combinatie daarvan. Verder gaat het vooral ook om samenwerking. Innoveren doe je niet alleen, je hebt elkaar nodig voor "de mooiste vernieuwingen". Alleen dan kan je tot oplossingen komen die EN technisch robuust zijn, EN financieel goed in elkaar zitten, die passen bij maatschappelijke uitdagingen en juridisch kunnen worden geborgd. De samenwerking tussen provincies, zoals nu met de Zandprovincies, is daarbij van groot belang. We willen en moeten gebruik maken van de opgedane kennis en inzichten van elkaar.

Vanuit het Innovatie Netwerk Landbouw benadrukte Xander Pieterse het belang dat we elkaar blijven opzoeken. Dit symposium is voor de mensen die opstaan om in een zeer onzekere context er 'wat toch van te maken' voor een toekomstbestendige landbouw en veehouderij en alleen al daarom verdient ieder hier ons respect. Het echte werk gebeurt uiteraard niet op de bijeenkomsten maar achter de schermen, op projecten, op het erf of achter bureaus en vergadertafels; ieder als vakman op zijn of haar werkterrein. Dan is het relevant om periodiek bij elkaar te komen, te zien waar we staan, te ontdekken wat er om ons heen gebeurt en wat (nog) niet gebeurt, nieuwe samenwerkingskansen te vinden en weer vooruit te kijken om met goede moed weer verder te werken.

In die trend gaf dhr. Paul Bleumink [een update](#) over de voortgang van de Versnellingsaanpak Emissiearme Landbouw (geïnitieerd vanuit de samenwerkende Zandprovincies), gaf dhr. Elbert Roest zijn eerste inzichten en verwachtingen t.a.v. de opstart van het Nationale Regieorgaan en reflecteerde Paul Gosselink en Kees de Jong over de inzet en uitdagingen vanuit de veehouderijsectoren.

1.1. Voortgang Versnellingsaanpak Emissiearme Landbouw (Paul Bleumink)

De presentatie van Paul is te vinden [op de site van het Innovatie Netwerk Landbouw](#). Hij greep terug op de hoofddoelstellingen van de Versnellingsaanpak, vertelde over de voortgang en gaf aandacht aan de geleerde lessen en de verwachtingen voor de aankomende periode. Ter referentie en herinnering, geven we hieronder een korte samenvatting.

De hoofddoelstelling van het programma is het versnellen van (doorbraak)innovaties t.b.v. duurzaamheidstransitie landbouw maar met een heldere afbakening van de inzet; namelijk: voor blijvers, integraal, met pilots en fieldlabs, voor doorontwikkeling bestaande innovaties, en voor inbreng van resultaten in gebiedsprocessen. Deelnemers aan dit programma zijn zes zandprovincies (Limburg, Noord-Brabant, Gelderland, Utrecht, Overijssel en Drenthe), de vijf veehouderijsectoren, het Ministerie van LNV en overige organisaties zoals NCM en de Taskforce Toekomstbestendige Stallen. Er is hard gewerkt, er is ook veel geleerd en er zijn ook belangrijke stappen gezet.

Op ons laatste symposium (van 22 juni) werden 32 zogenoemde 'fast track' projecten gepresenteerd; projecten waarmee in relatief korte tijd impact kan worden gemaakt. Hiervan worden er nu 16 uitgewerkt (zie dia 8 van de presentatie). Dit betekent niet dat de andere afvallen, enkel dat met deze 16 het eerste 'fast track'-traject verder wordt opgestart. Onderwijl is veel geleerd met onder andere de selectie van fast-track kandidaten, het proces tot het maken van goede projectplannen en het opzetten van een goed beoordelingsproces met expertteams.

We wil snel voortgang maken, maar toch is het ook van belang zorgvuldig te werk te gaan. Dan blijkt bv dat de beoordeling veel tijd kost of dat het vinden van staatsteun-proof financieringsconstructies lastig blijkt. Daartegenover is wel al veel bereikt met bv overeenstemming over te volgen koers, een goed aantal concrete projecten, de bereidheid van alle partijen om (ook financieel) mee te werken, de verdieping over thema's in thema tafels en een samenwerkingsverband die geborgd is voor de langere termijn en korte lijnen heeft met het Regieorgaan, de ministeries en de politiek.

Paul benadrukte verder het belang van een langdurig programma en legde uit hoe hiervoor een organisatie is opgetuigd die aansluit binnen een bredere organisatie zoals die van het Landelijk Regieorgaan. Op dia 10 laat hij de 'kerstboom' zien die is opgetuigd om voortgang mogelijk te maken. Het ziet er complex uit, maar het werkt en de structuur is hard nodig. Er spelen veel opgaven en veel belangen en tegelijkertijd moeten we ook daadkracht organiseren. Dat vraagt om ruimte (om te experimenteren) maar zeker ook om structuur.

Ten slotte, wat kunnen we de volgende periode verwachten? Hij noemde acht punten:

- ▶ Afronding van opstart eerste projecten en een evaluatie;
- ▶ Inrichting van de monitoring van de op te starten projecten;
- ▶ Integratie van de overige provincies;
- ▶ Voorbereiding van de volgende ronde met projecten via de gewogen aanpak (Q2 2024);
- ▶ De verdere ontwikkeling van het Innovatie Netwerk Landbouw;
- ▶ Voorbereiding van document voor volgend Kabinet (over bv noodzaak van innovatiefonds);
- ▶ Het zichtbaar maken van de impact van innovaties (in gebiedsprocessen);
- ▶ De presentatie van de projecten op volgend event.

1.2. Een woord van de voorzitter Regieorgaan 'Versnellen Innovatie Emissiereductie Duurzame Veehouderij' (Elbert Roest)

Dhr. Elbert Roest is de net aangestelde voorzitter van het Nationale Regieorgaan *Versnellen Innovatie Emissiereductie Duurzame Veehouderij*. In een kwartiertje (altijd te kort) gaf hij kort zijn blik op de rol die hij vanaf december vorig jaar mag gaan invullen. Daarbij grijpt hij terug naar het rapport dat de opzet van het Regieorgaan initieerde van Dhr. Ruud Tijssens en het rapport dat Dhr. Johan Remkes rond dezelfde tijd afrondde (oktober 2022) genaamd '[Wat wel kan](#)'. We vatten zijn verhaal hieronder samen.

Ten aanzien van het verslag van Remkes accentueert hij het punt dat Nederland op slot is geraakt. Het is juridisch niet of nauwelijks meer mogelijk om vergunningen te verlenen. En, naast stikstof zullen er ook juridisch bindende restricties komen op andere emissies, zeker voor de langere termijn richting 2050. Een transitie is noodzakelijk maar moet gepaard gaan met een ruimhartige vergoeding voor stoppers, rechtszekerheid, de instelling van een grondbank, en nieuwe verdienmodellen zoals een vergoeding voor natuurbeheer. Daarnaast, staat prominent al op de eerste bladzijden van Remkes' rapport dat innovatie cruciaal zal zijn om zonder te veel economische schade de emissiedoelen te halen: *'er moet een nationaal innovatieprogramma komen, want innovatie (technologisch en sociaal) is de komende jaren een serieuze oplossing'*¹ (pag. 6).

Voortgang kan worden geboekt als er een systeem komt waarbij emissies centraal komen te staan, i.p.v. depositie: een boer kan steeds beter sturen op wat hij uitstoot, maar niet op waar stikstof neerslaat. Het werken met doelsturing en doelvoorschriften geeft daarbij ruimte: voor gebiedsprocessen, voor de boer, voor innovatie en het voor het doen van renderende investeringen. Elbert: *"Met de boer aan het stuur, ondersteund door het bedrijfsleven met bruikbare en betaalbare innovaties en een overheid die enerzijds zekerheid biedt dat de investering juridisch houdbare technologie levert en anderzijds garanties stelt waar te grote risico's worden genomen verwacht Remkes dat de transitie vaart zal maken."*

Innovatie zal daarbij nationaal gestimuleerd of ondersteund moeten worden, als een steun in de rug voor de agrarische ondernemers die veranderingen willen doorvoeren. Vandaar het regieorgaan. Wat opvalt is dat er al heel veel gebeurt, maar dat een gerichtere aanpak mogelijk zo niet noodzakelijk is. Hoe kom je dan tot een succesvolle focus? Remkes sluit af met een opmerking: *"hanteer voor de financiële ondersteuning door de overheid het adagium 'geld volgt inhoud'"*. In Elbert's woorden: *'focus je op een aantal projecten en zet daar je geld op in.'*

Het rapport '[Versnellen van Innovatie Voor een Toekomstbestendig Agrarisch Nederland](#)' van Ruud Tijssens was de aanleiding en leverde het gedachtegoed voor het opzetten van het Convenant Regieorgaan

¹ Innovatie is belangrijk, maar het is geen 'silver bullet'. Die opgave is kennisintensief en omvat niet alleen technologische innovatie maar gaat ook om sociale en economische innovatie. Bevoegd gezag zal daarbij pas vergunningen afgeven als ze vertrouwen hebben in de opbrengst van innovaties. Borging is dus essentieel.

'Versnellen innovatie emissiereductie duurzame veehouderij'. Het inzetten op doelsturing vormt hier een centraal thema; het helpt in het verlagen van kosten en creativiteit en bevordert innovatie. De praktijk echter is weerbarstig: zo is de regelgeving er nog niet op toegesneden, vormt de handhaafbaarheid een uitdaging en is de Europese context weerbarstig. Een breed publiek-privaat samenwerkingsverband dat regie kan nemen op de inzet van effectieve innovatie voor een duurzame veehouderij is daarom van belang.

Tijssens kwam met een aantal noties, waarvan deze twee voor dit moment vooral van belang zijn:

1. De inzet van innovatie en de ontwikkeling ervan lijkt te falen door het gebrek aan een logisch verdienmodel en complexe juridische uitdagingen. Doorbraakinnovaties kunnen enkel slagen als ze technisch, economisch, juridisch en maatschappelijk werken. Met al deze vlakken moeten we aan de slag en niet volgtijdelijk maar gelijktijdig.
2. Er is in Nederland al een ontwikkeling gaande met innovatie op het boerenbedrijf, waar innovatie wordt uitgevoerd in de context waar ze uiteindelijk moet worden gebruikt. Dit kan worden uitgebreid tot een nieuw model waarin de publieke/ private/ maatschappelijke samenwerking vorm krijgt in praktijkpilots.

Het innovatieproces kan verder worden verbeterd door de toepassing van innovatie-funnels waarbij een groot aantal opties naast elkaar worden onderzocht om uiteindelijk met een beperkt aantal over te blijven en deze naar de markt te brengen. Dit vraagt een nieuwe modus operandi in de samenwerking tussen overheid en bedrijfsleven in de volle breedte van de agrarische sector. Hiervoor liggen de volgende twee opdrachten: het maken en implementeren van een routekaart van midden-naar doelsturing en het realiseren van een aantal praktijkpilots met een combinatie van veelbelovende innovaties.

Op 4 december jl. werd dan het convenant voor het Regieorgaan getekend; welke we hiermede omdopen tot 'Regieorgaan Versnellen Innovatie Duurzame Veehouderij'. Maar liefst 26 organisaties en binnenkort 27 hebben zich aan dit convenant verbonden; een brede coalitie met een overeenkomstige wilsinzet. Het organogram (zie het figuur in deze paragraaf) geeft inzicht in de werking van het regieorgaan. Hier is ook de innige samenhang zichtbaar met de activiteiten zoals die tot dusverre zijn uitgevoerd door het samenwerkingsverband van de zandprovincies. Centraal in het model staan de praktijkpilots waar alle energie vanuit de convenantpartijen moet worden geconcentreerd.

Voor een periode van 3 jaar is dhr. Roest nu de zichtbare en onafhankelijke, apolitieke voorzitter; een innovatiegezant voor alle partijen en dienend aan het samenwerkingsverband. We werken vanuit het

bewustzijn dat we een groot probleem hebben op te lossen en dat kan enkel in gezamenlijkheid, met goede afstemming en een gezamenlijke vlieghoogte. Het fundament hiervoor ligt in de rapporten van Dhr. Remkes en Dhr. Tijssens en de vier principes van Rathenau. Verder is inzicht nodig over wat er allemaal aan projecten loopt, waar het misloopt en waar of hoe focus kan worden aangebracht. Zo kunnen we bouwen aan een systeem van praktijkpilots en werken we verder aan een landelijk loket voor innovatie. Ten slotte, is ook financieel inzicht nodig om de benodigde claims op bestuurstabfels te kunnen leggen.

Wat betekent dat voor u; als vakmensen en actief betrokkenen bij dit vraagstuk en grote opgave? Ten eerste: samenwerkingsbereidheid op een genereuze grondslag waarbij zo nodig over eigen schaduw moet worden gestapt. Daarnaast om realiteitszin: doorbraakinnovaties vragen tijd. We moeten dan ook geduld opbrengen zodat we zorgvuldig en op een verantwoorde manier te werken aan de transitie en de positie van Nederland als vooraanstaande landbouwnatie. Ten slotte is focus van belang: op een beperkt aantal doorbraakinnovaties waar veel effort in gestoken moet worden met een integraal perspectief; d.w.z. met technische oplossingen, verdien capaciteit, maatschappelijk draagvlak en juridische borging.

1.3. In gesprek met Kees de Jong (LTO Pluimveehouderij en POV) en Paul Gosselink (o.a. ZuivelNL en Nederlandse Melkveehouders Vakbond)

Dhr. Kees de Jong (namens LTO Pluimveehouderij en POV) en Dhr. Paul Gosselink (onder andere ZuivelNL en de Nederlandse Melkveehouders Vakbond) reflecteerde op voorgaande presentaties van Paul en Elbert vanuit het perspectief van de veehouderijsectoren en gaven aan hoe de veehouderijsectoren in dit geheel meedenken en -werken. Het was een enerverend, positief maar zeker ook realistisch gesprek.

Ook zij erkennen de complexiteit van de opgaves en vinden dat er van de sector al heel veel geduld is gevraagd. Ze waarderen de samenwerkingsverbanden zoals de Versnellingsaanpak en het Regieorgaan en zijn daar niet voor niets actief bij betrokken. Zij zien hier wel perspectief. Tegelijkertijd vragen ze zich af waarom oplossingen voor de meest prangende zaken, zoals bij vergunningsverlening, zo lang moeten duren. Ze pleitten nadrukkelijk voor meer flexibiliteit nodig?

De realiteit is dat er veel werk verzet moet worden ten aanzien van juridische borging en een goed verdienmodel. Daar liggen nu de grootste hordes ten aanzien van het toekomstperspectief voor de veehouder. De veehouderijsectoren denken en werken hier graag in mee. Zo werken ze nu aan een oplossing om het grote financiële risico van de pionierende boeren te tackelen. Vaak investeren die met eigen geld in nieuwe en vaak nog niet gevalideerde of juridisch geborgde systemen. Nu wordt verkend of deze investeringen via een gezamenlijk privaat fonds kunnen worden voorgefinancierd.

2. Verslag deelsessie 1 – juridische borging met de inzet van sensoren en datasystemen en de route naar doelvoorschriften

De sprekers tijdens deze deelsessie waren:

- Tom Ploegen (DLV Advies en de Versnellingsaanpak)
- Chris van Naarden en Iris Raaijmakers (Ministerie van LNV en landelijke Taakgroep Sensoren en Datasystemen) over het programma voor bedrijfsspecifiek meten van stalemisaties met sensoren;
- Arie de Niet (Witteveen en Bos) over het Meten is Weten programma van Provincie Noord-Brabant.

In deze sessie werden deelnemers op de hoogte gebracht van laatste ontwikkelingen vanuit de inzet en het perspectief van het Ministerie van LNV, vanuit de Versnellingsaanpak (zoals geïnitieerd vanuit de samenwerkende Zandprovincies) en vanuit één van de provincies; Provincie Noord-Brabant.

2.1. Versnellingsaanpak emissiearme landbouw: data en meetsystemen (met Tom Ploeger van DLV Advies)

De versnellingsaanpak kent een viersporenbeleid. Het eerste is met sensoren realtime de effecten van emissie reducerende maatregelen meten. Spoor A: 'data en meetsystemen' heeft als doel "Leiden tot houdbare, betaalbare en geborgde emissiereducties in alle veehouderij-sectoren. Dit door toepassing van emissiearme/-reducerende (stal)systemen en managementmaatregelen". Over de inzet en werking van dit onderdeel van de Versnellingsaanpak gaf Tom Ploeger (DLV Advies) een presentatie; [deze kunt u op de website van Innovatie Netwerk Landbouw downloaden](#). Hieronder volgt een korte samenvatting.

De ontwikkeling van sensoren staat niet stil en technisch al veel mogelijk. Het lijkt er nu dan ook op dat we niet zo zeer te maken hebben met een technische uitdaging, maar eerder met een juridische. Er zijn nogal wat stappen te nemen voordat sensoren kunnen worden ingezet voor de juridische borging van nieuwe oplossingen. De nieuwe omgevingswet biedt hierin kansen; zie daarvoor ook de deelsessie met Dhr. Harm Borgers (een whitepaper hierover komt binnenkort beschikbaar). Daarbij is het van belang dat sturing op basis van doelen i.p.v. middelen snel moet worden ingezet willen we de stikstofuitdaging succesvol te lijf gaan.

Om hier werk van te maken zijn in juli de eerste kennistafels binnen de Versnellingsaanpak opgestart, waaronder die voor sensoren, data en meetsystemen. Deze kennistafels worden ingezet om ervoor te zorgen dat de kennis er al is optimaal wordt ingezet voor de pilotprojecten en dat de uitdagingen, kansen en kennis die in pilots wordt opgedaan hun weg weer vinden naar deskundigen aan die tafel. Zo wordt vanuit die tafels de link gelegd met andere initiatieven, krijgen projectleiders ondersteuning, en worden diverse specialisten uit het land aangehaakt.

Voor de komende periode wordt een plan van aanpak verder geconcretiseerd. De belangrijkste elementen daarin zullen zeker zijn:

- Samenwerken en verbinden;
- Het toepassen van de nieuwe protocollen in de fast-track projecten;
- Het geven van inbreng bij het oprichten van VKL-(A);
- De ontwikkelen van handleidingen voor vergunningverleners;
- En het adresseren van vragen rond data-eigenaarschap.

2.2. Bedrijfsspecifiek meten met sensoren (met Chris van Naarden en Iris Raaijmakers; Ministerie van LNV)

[Chris van Naarden en Iris Raaijmakers gaven namens LNV](#) en de Taakgroep Sensoren en Datasystemen een toelichting over het programma bedrijfsspecifiek meten van stalemissies met sensoren. Dit landelijke programma is opgezet vanuit verschillende redenen:

- Vergunningverleningsprocessen voor nieuwe stalsystemen moeten weer op gang komen;
- We willen een overgang naar doelvoorschriften;
- Emissies moeten omlaag en de meetbaarheid ervan gaat daaraan bijdragen;
- Na vergunningsverlening willen we dat de boer gestimuleerd blijft om emissies te verlagen;
- De ontwikkeling van sensortechniek gaat snel en we willen daar gebruik van maken.

Hun presentatie is via de site van Innovatie Netwerk Landbouw te downloaden.

Het programma stuurt op 3 niveaus: (1) het informeren- en (2) het stimuleren van de veehouder en (3) het werken aan een overgang naar doelvoorschriften. Daarnaast worden 3 programmalijnen opgepakt; namelijk: t.a.v. het gebruik van meetinstrumenten, t.a.v. datagebruik en-uitwisseling en t.a.v. de juridische aspecten. Hieraan wordt gewerkt in brede samenwerking met de sectoren en kennisinstellingen, zoals binnen de Taakgroep Sensoren en Datasystemen.

Voor de 3 programmalijnen zijn de volgende coördinatoren aangesteld:

1. [Albert Winkel](#) is de coördinator emissie monitoring. Het gaat hem om de stimulering van sensorontwikkeling en de ontwikkeling van lab- en validatieprotocol(len). Hiertoe zijn drie onderzoekscentra opgezet: voor melkvee (de Marke), voor varkens (de Hoeve) en voor pluimvee (Woudenberg). Verder is een nieuw meetprotocol afgerond, welke op 25 januari zal worden overhandigd aan Minister van der Wal.
2. [Job Oostveen](#) is de datacoördinator. Hij buigt zich over de vraag hoe de dataketen er uit gaat komen te zien; van veehouder tot uitvoerend gezag en alle daarbij betrokken rollen en organisaties.
3. [Harm Borgers](#) is de Juridisch Coördinator. Hij kijkt bv naar hoe een doelvoorschriftvergunning eruit zou kunnen zien. Verder ondersteunt hij bevoegd gezag bij de eerste doelvoorschriftenvergunningen en adviseert hij overheden over juridische knelpunten.

Voor het toewerken naar doelvoorschriftvergunningen moeten er wel realistische verwachtingen worden geschetst. Het is van belang dat we een betrouwbare meetketen opzetten en dit wetenschappelijk verantwoord doen. Hiervoor zijn normen en richtlijnen van groot belang. Wat is nu belangrijk?

- ▶ Duidelijke handleidingen voor vergunningverleners;
- ▶ Samen oplopen met juridische borging;
- ▶ NEN-certificering;

- ▶ Open staan voor verschillende meetmethoden;
- ▶ Zo min mogelijk data overdracht van veehouder naar overheid.

2.3. Het Meten is Weten programma in Noord-Brabant (met Arie van Niet van Witteveen & Bos)

Dhr. Arie van Niet lichte in deze sessie kort het Meten is Weten programma van Provincie Noord-Brabant toe; op de website van [Innovatie Netwerk Landbouw vind je hun presentatie](#). Het programma is opgezet om ervaring op te doen met continu meten in stallen en om van hieruit daadwerkelijke emissies beter in kaart te krijgen, de invloed van verschillende maatregelen inzichtelijk te maken en toe te werken naar vergunningverlening o.b.v. doelvoorschriften. Hiermede werken ze aan het bevorderen van keuzevrijheid van de veehouder en aan een meer transparante sector naar omgeving en overheid.

Hiervoor worden 25 stallen van 5 diergroepen continu gemeten en worden meetvoorschriften en meetplannen opgesteld. Tegelijkertijd wordt gewerkt met de inzet van sensoren, dataverzameling en -verwerking en gebruiksvriendelijke dashboards. Samenwerking is verder van groot belang; met verschillende stakeholders en lopende trajecten, maar vooral ook met omgevingsdiensten voor vernieuwde vergunningverlening, toezicht en handhaving.

Het programma heeft nu de context en belangen in beeld, er is een concept meetvoorschrift en de klankbordgroep is geïnstalleerd. Nu is het zaak om de veehouders te werven voor de 25 pilots en het daadwerkelijke meettraject met de benodigde dashboards uit te besteden. **De verwachting is dat de pilots voor de zomer dit jaar (2024) kunnen starten.**

3. Verslag deelsessie 2 – de integrale aanpak met Sietse Draaijer (REFERM)

Vanuit integraal perspectief is het van belang dat we verder kijken dan enkel de reductie van stikstofemissies in de stal. Binnen de Versnellingsaanpak draait hierom een programma of 'spoor' voor de combinatie van emissiereductie in de stal met mono-mestvergisting en mestverwaarding. Uiteindelijk moet een combinatie van technieken worden toegepast voor een in alle opzichten (en dus ook financieel) duurzame veehouderij.

Sietse Draaijer (van REFERM) gaf hier een update over. Het ging hem die dag de thematafel mono-vergisting en mestverwaarding, integrale emissiereductie, het belang van ondernemerschap, een verdienmodel voor veehouders en vergunningen. We proberen dit hieronder kort samen te vatten. Voor meer informatie is zijn presentatie [hier](#) te downloaden of bekijken. U kunt ook uw vragen stellen via ons e-mailadres (veehouderij@innovatie-netwerk-landbouw.nl), dan sluizen we die naar Sietse door.

3.1. 5 praktijk pilots en de thematafel 'Mono-vergisting & Mestverwaarding'

Vanuit de versnellingsaanpak worden 5 praktijkpilots ingericht voor een combinatie of emissie reducerende technieken met mono-vergisting en mestverwaarding. Ze worden ondersteunt door een thematafel met experts met verschillende invalshoeken (academici, financiers, overheden, juristen). Hierbinnen wordt een agenda al werkend gevuld; zo is er nu vooral aandacht voor:

- ▶ Juridische borging en vergunningverlening;
- ▶ Beleid rond groen gas, bijmengverplichtingen en methaanreductie;
- ▶ Vergunningverlening in samenhang met de werkwijze van de omgevingswet;
- ▶ De betrokkenheid en het perspectief van omgevingsdiensten;
- ▶ De voorwaarden voor financiering van de pilots en voor de opschaling straks;
- ▶ De borging van emissiereducties en datamanagement;
- ▶ De inzet van de Kringloopwijzer en de afrekenbare stoffenbalans

Per december 2024 worden de eerste resultaten verwacht. Nu, in het eerste kwartaal van 2024, worden voorbereidingen getroffen om de pilots te kunnen starten.

3.2. Geborgde combinaties van oplossingen zijn nodig

De combinaties van oplossingen omwille van een integrale aanpak van emissiereductie zal maatwerk vergen en het vinden en inzetten van deze combinaties zal ook binnen de gebiedsgerichte aanpak een plek moeten krijgen. Daarom is het van belang om naast de provincies ook de gemeentes te betrekken, terwijl de ministeries betrokken moeten worden omwille van het proces voor validatie en juridische borging. Het huidige beleid is gericht op emissiereductie in de stal, en dus niet op bedrijfsniveau. In de fast-track pilots willen we emissiereducties bij aanwending op het land tot waarde brengen en erkent krijgen. Dit vraagt

wederom om een traject van meten, valideren en certificeren en waarschijnlijk de inzet van een afrekenbare stoffenbalans.

3.3. Het belang van ondersteuning voor nieuw (breder) ondernemerschap

Een integrale aanpak vraagt van de boer dat hij nieuwe kennis en vaardigheden in huis haalt. Denk hierbij bv over het belang van organisatorisch vermogen en nieuw financieel beheer met meerdere inkomstenstromen. Daarnaast is ook proces-technische kennis onontbeerlijk, bv voor het stalsysteem, de vergisting, de stikstofstripping, en de gasopwekking. Er is kennis nodig van meerdere markten (ook bv de energiemarkt) en voor certificeringsprocessen, administratie van grondstoffen. Ten slotte moet hij/ zij met vertrouwen contractonderhandelingen in gaan voor bv de verkoop van groengas en certificaten 'Garanties van Oorsprong' (GvO's).

Die kennis kunnen boeren niet allemaal in korte tijd zelf opdoen. Betrouwbare en betaalbare ondersteuning van neutrale vakmensen is van groot belang. Er is maatwerk nodig. Voor mono-vergisting zijn er verschillende varianten met ieder voor- en nadelen (zie dia 13 van de presentatie).

3.4. Voorbeelden van aanvullende verdienmodellen

Sietse licht drie aanvullende verdienmodellen toe:

1. Mestverwerking door toepassen stikstofstripping, zeker gezien mestafzetkosten hoog zullen blijven waarschijnlijk (afbouw derogatieregeling): het bespaart op mestafzetkosten en mogelijk op termijn ook op de aankoop van kunstmest (wanneer de EU het goedkeurt);
2. Verwaardig van methaanreductie met gebruik van de Carbon Intensity Score (kwantificatie van CO₂ bij een productieproces): een lagere score geeft een hogere waarde voor de Garantie van Oorsprong en daarmee een hogere prijs;
3. Verwaardig van ammoniakreductie: wanneer ammoniakemissies realtime worden gemeten en wanneer deze data wordt erkent (bv via gecertificeerde meetmethodiek), is het denkbaar dat je een reductie in stikstof zou kunnen verwaarden.

Voor de financiering van benodigde investeringen, is verder een structurele businesscase nodig met reële uitgangspunten. De huidige markt geeft bv 2-5 jaar financiële zekerheid voor de verkoop van groen gas. Dat is te weinig. We willen te minste een periode van zekerheid van 6-8 jaar. Er zijn wel vooruitzichten op een groeiende groen gasmarkt met bv de bijmengverplichting van gas voor de bebouwde omgeving per 2025.

3.5. Vergunningverlening

Ten slotte, is er veel in beweging ten aanzien van vergunningverlening. De omgevingswet is begin 2024 in werking getreden en dit geeft nieuwe mogelijkheden (Harm Borgers van deelsessie 5 geeft hier meer inzicht over). Daarnaast wordt nu werk gemaakt om ook vergunningen te kunnen gaan verlenen op basis van doelvoorschriften. Op dit vlak speelt er veel. We proberen het in de gaten te houden en u en anderen te informeren wanneer dit kan.

4. Verslag deelsessie 3 – 'Bemesten in Balans' en stoffenbalansen met kengetallen

De sprekers tijdens deelsessie 3 waren: [Jan Roefs](#) (NCM), Harm Wientjes (DLV Advies), Huub van der Velden (Cosun) en [Romke Postma](#) (NMI-Agro). Er werden presentaties gegeven welke je op de site van het Innovatie Netwerk Landbouw kan downloaden; namelijk over de volgende onderwerpen:

- ▶ [Bemesten in Balans](#) (Zandprovincies)
- ▶ De Stoffenbalans Tafel
- ▶ Doelsturing en de N-mineraal (door Groeikracht Cosun)

Hieronder volgt een korte samenvatting.

4.1. Bemesten in Balans

Opgaven t.a.v. waterkwaliteit, biodiversiteit en klimaat vragen om een nieuwe oplossingen voor de inzet van dierlijke mest en nieuwe instrumenten om deze in de praktijk in te kunnen zetten. Qua beleidsinstrumentarium worden er goede kansen gezien in de inzet van de Afrekenbare Stoffenbalans (advies van Remkes en in concept landbouwakkoord) en een overgang naar sturen op doelen i.p.v. middelen. Om hier werk van te maken en is er een behoefte om een instrument uit te werken voor de praktijk; vandaar de pilot 'Bemesten in Balans'.

Hierbij staan 2 doelen centraal:

1. Het ontwikkelen van een geborgde systematiek voor land- en tuinbouwbedrijven;
2. Deze systematiek implementeren in de praktijk, en ervaring opdoen met maatregelen op bedrijven die bijdragen aan waterkwaliteitsdoelen (o.a. 50 mg NO₃/l in grondwater) en in het systeem passen.

Daarbij blijft het van belang dat nieuwe oplossingen pas kunnen renderen als ze voldoende aansluiten op de technische, economische, juridische en sociale context en de bewegingen die ook daar plaatsvinden. Hierbij gaat het nu om de inzet van indicatoren, en daarbij ook het voorkomen van afwenteling op nevendoelen, het behoud en/of verbetering van verdienvermogen, borging en de handhaving van resultaten en aandacht voor de diversiteit in de sector en de gewenste ontwikkelrichting.

We pleiten daarbij voor een maatwerkaanpak met normen die afhangen van bodemgebruik, grondsoort en grondwatertrap. Bedrijfsspecifieke invulling van doelen kunnen generieke middelvoorschriften vervangen. Dit vraagt wel dat telers verantwoordelijk hoe ze aan die doelen voldoen, bijvoorbeeld door het N-bodemoverschot en nitraatresidu per bedrijf te meten. Dus hier doen we praktijkonderzoek naar. In eerste instantie wordt gedacht aan ontheffingen of vrijstellingen van een aantal verplichtingen in het huidige mestbeleid, met name als het gaat om het aandeel rustgewassen, de uitrijdperiode dierlijke mest, en verplichte oogstmomenten (kalenderlandbouw) en geven we expliciete aandacht aan juridische haalbaarheid.

De pilots worden opgezet binnen de akkerbouw, tuinbouw (vollegrond) en de melkveehouderij (zie CDM-advies van 2022). De volgende elementen zijn daarbij van belang:

- ▶ Een regionale aanpak die aansluit bij de karakteristieken en problematiek in de gebieden;
- ▶ Aansluiting bij de haalbaarheidsstudie Maatwerk aanpak vanuit LNV/ sectoren (juridisch);
- ▶ De betrokkenheid van stakeholders zoals overheden & toeleveranciers;
- ▶ De inzet van zowel Innovatiebedrijven (voor experimenten en intensief meten) en demobedrijven (voor implementatie bewezen innovaties)
- ▶ Voldoende variatie in grondsoort, teelten en oplossingsrichtingen (bijv. precisiebemesting, inrichting bouwplan)

Het traject wordt tussen januari 2024 en einde 2027 uitgevoerd, beginnende met 15 innovatiebedrijven in 2024. Hierbij wordt zo veel mogelijk samengewerkt met andere initiatieven als Koeien en Kansen (5 bedrijven), met Akkerbouw voor Waterkwaliteit (5 bedrijven) en 5 bedrijven met groenteteelt en/of bollenteelt.

4.2. De Stoffenbalans Tafel

De Versnellingsaanpak werkt aan “houdbare, betaalbare en geborgde emissiereducties in alle veehouderij-sectoren en betere benutting meststoffen. Dit door toepassing van emissiearme bedrijfssystemen, meststoffen en managementmaatregelen.” De stoffenbalans draagt aan betere benutting van organische meststoffen in regionale kringlopen. Om dit instrument effectief in te zetten is een tafel op gezet. [Harm Wientjes van DLV geeft een toelichting.](#)

De doelstelling van de tafel is om te werken aan een vorm van mestwetgeving voor een betere benutting van mest o.a. voor:

- ▶ Doelsturing op belangrijkste emissieroutes en KRW (stikstof, fosfaat en gewasbescherming);
- ▶ De inzet van dierlijke meststoffen in akkerbouw, ruwvoerteelt en generiek als kunstmestvervanger (ook t.b.v. lagere CO2 footprint);
- ▶ De bedrijfsspecifieke verantwoording van de stikstofkringloop;
- ▶ Het kunnen monitoren en rapporteren op vermindering broeikasgassen.

De tafel wil verder als verbinder optreden tussen de verschillende lopende projecten die tevens aan dezelfde doelstelling bijdragen; zie hiervoor dia 4 van de presentatie met 'Van Poppel (Molenschot), 'Brabant Bemest Beter', Jumpstart, Integraalpakketten, de Biodiversiteitsmonitor etc.

Ten aanzien van de taak om bedrijfsspecifiek meten mogelijk te maken wordt een stoffenoverzicht gedeeld (dia 5 en 6); een tabel met per stof de emissiepunten, de meetpunten en de beoogde of beschikbare meetmethodes. Daarbij is het van belang dat we uiteindelijk analyses uitvoeren op drie niveaus; namelijk:

1. Op het niveau van het bedrijf ter stimulans en beoordeling;
2. De regio voor regionale aanpak transitie landelijk gebied; en
3. Landelijk ten bate van verantwoording op internationale afspraken.

4.3. Het project: N-mineraal – van Groeikracht Cosun

Groeikracht is een project van Cosun (met zo'n 10.000 suikerbietentelers als lid) wil met het bevorderen van samenwerking en het breder delen van nieuwe kennis bijdragen aan het toekomstbestendiger maken van de ABC teelten. Hiervoor bouwen ze aan een 'netwerk van oplossingen': vanuit de teler, vanuit ondernemerschap, en met innovatie en inspiratie. Ten aanzien van die missie, gaat het nu om drie doelstellingen:

1. Minder dan 50 mg nitraat per liter grondwater in 2027;
2. 53% reductie van actieve stof per 2030 t.o.v. 2015-2017;
3. Reductie van 0,5 Mton CO₂ uitstoot in de akkerbouw per 2030 t.o.v. 2016.

Daarbij is het van groot belang om zo snel mogelijk doelstelling mogelijk te maken. Op 1 januari 2027 verloopt de deadline op KRW al bijvoorbeeld. Dat betekent nog drie keer zaaien. Als we afwachten betekent dit dat de sector weer te maken krijgt met generieke maatregelen.

Vandaar het project N-Mineraal. De ambitie is om zo snel mogelijk en zo veel mogelijk percelen te gaan meten. Aan de hand daarvan kunnen we met de leden in gesprek over wat goed gaat en wat (nog) niet, kunnen we leren met elkaar, en kunnen we met overheden in gesprek. Gegevens worden in samenwerking met de WUR verwerkt met inzicht voor de teler (en ook enkel inzichtelijk voor de teler) en geanonimiseerde resultaten per regio. In februari/ maart worden de eerste monsters genomen en door een 3^e partij onderzocht.

Momenteel hebben ruim 750 telers zich aangemeld!

5. Verslag deelsessie 4 – innovaties voor de langere termijn: waar liggen de kansen en wat is nu nodig?

De doelstelling van deze sessie was om een innovatie die op langere termijn impact zou kunnen maken uit te lichten en vervolgens in gesprek te gaan over de uitdagingen en kansen om oplossingen die veelbelovend zijn voor de langere termijn ook inzetbaar te krijgen op het erf; vanuit het perspectief van de ontwikkelaar van de oplossing. Hiertoe is Grassa uitgenodigd om hun traject te schetsen. De bijbehorende presentatie is [hier](#) te downloaden. De betrokkenen bij de sessie waren: Rieks Smook van Grassa, Michiel Vreriks van VKON, Jans Hoekman en Henk van den Graven van OostNL, Anne-Jo Smits van Innovatie Netwerk Landbouw en CEC, PEC en PEV en Xander Pieterse van Innovatie Netwerk Landbouw.

Verder waren in de zaal mensen aanwezig van bekende innoverende bedrijven zoals:

ActWise Holding BV	Kopros
Advies-ID	MEZT BV
Agrio	MicroAktiv
AgroVision	Movanta BV
Almond Production Spain	Phyleus BV
Bareau	Sanovations
Boerenverstand	Spectrik
Bouwimpex BV	STERCORE HOLDING BV
De Hoeve Innovatie	Stichting Biomassa
ForFarmers	Stichting HubOranje!
Hanskamp	TAUW B.V.
I-Vee	Teknow Systems
Healthy Climate Solutions	Van der Bijl mengvoeders
Ikwileerlijkezuivel.nl B.V.	VTTI
	YellowAgro

En, er waren verschillende ambtenaren (onder meer vanuit LNV en de provincies), veehouders (intensief en extensief), onderzoekers (van WUR en de HAS) en mensen van de dierenbescherming.

5.1. Korte update Innovatieloket

De sessie startte met een introductie en een korte uitleg over hoe het innovatieloket van het Innovatienetwerk Landbouw werkt, of wil werken. Op dat moment had het loket 35 aanmeldingen en die worden op verschillende manieren geholpen. De één kan direct worden geholpen en bij de ander moet nog worden afgewacht tot meer informatie beschikbaar komt of een kans zich voordoet. Gezien de huidige onzekerheid wordt het geduld daarbij wel behoorlijk op de proef gesteld. Een belangrijk traject om in de gaten te houden is 'de Gewogen Aanpak' vanuit de Versnellingsaanpak (Zandprovincies); het traject na de eerder die dag gepresenteerde Fast-Track traject. Deze is echter nog niet van start en dus ook hiervoor wachten we nog af. Zo gauw er meer informatie is wordt deze gedeeld.

Hoe dan ook gezien de aanmeldingen worden mogelijkheden voor ondersteuning gezien t.a.v.: productontwikkeling (aansluiting bij de behoefte en uitdagingen van de boer; bedrijfsontwikkeling (voor een voldoende solide bedrijf en waardeketen achter een oplossing), financiering en praktijkstudies (projecten die tot een praktijkpilot of een aanvulling op een praktijkpilot kunnen leiden zoals via eerdergenoemde de Gewogen Aanpak). Hiertoe is het zonde als geen gebruik gemaakt wordt van al beschikbare deskundigheid zoals bij de partijen die hier vandaag aanwezig zijn.²

Dus, heb je een idee of zoek je een oplossing? Of loop je tegen een grote frustratie op? Meld je aan op www.innovatie-netwerk-landbouw.nl of stuur een mail aan info@innovatie-netwerk-landbouw.nl, dan maken we een afspraak. We kunnen niet altijd direct helpen, maar dan ben je te minste op ons vizier en kunnen we, wanneer zich een kans voordoet, je betrekken.

5.2. Grassa in het kort

Grassa levert een mooie oplossing voor het beter kunnen inzetten van de waarde van gras; deze oplossing tackelt technische, maar ook economische vraagstukken en raakt uiteraard de juridische en maatschappelijke vragen over de toekomst van de Nederlandse landbouw.

De premisse:

- 1) Gras levert de hoogste eiwitproductie per hectaren: 2,5 ton eiwit per jaar per hectare versus bv 1,8 ton voor veldbonen. De productie is jaarrond, oogst is gemechaniseerd, en grasland bevat 1/3^e van de Nederlandse oppervlakte.
- 2) De koe haalt 30% van het aanwezige eiwit uit het gras; 70% komt dus uiteindelijk in de mest terecht.

Dus, met een pers- en raffinageproces haalt Grassa meer bruikbaar eiwit uit het gras; voor zowel de koe als voor andere doeleinden zoals menselijke consumptie. Het geperste gras met de juiste eiwitten voor de koe krijgt de boer terug en het product met het overgebleven eiwit verkoopt hij/zij aan Grassa met een geschatte opbrengst van zo'n € 1.700 per hectare. De verwachting is verder dat het lagere eiwitgehalte in de mest zal zorgen voor een lagere uitstoot van stikstof (30%) en methaan.

Grassa bestaat al een tijd als technisch concept, maar nu is de timing goed om ook impact te gaan maken voor de boer. Dit jaar willen ze het concept demonstreren met 100 boeren en 4 decentrale persen (met een capaciteit van 8 ton per uur). Richting 2026 willen ze een centrale raffinage bouwen en verwachten ze ook winst te kunnen draaien. Voor de boer willen ze aantonen dat ze naast de bron voor een 'witte' waardeketen (melk) ook de bron kunnen zijn van een 'groene' waardeketen (graseiwit) voor menselijke eiwitconsumptie.

² Zoals: VKON, PEC, CEC, PEV, OostNL, de Taskforce Toekomstbestendige Stallen, NCM, REFERM, enzovoort.

5.3. In gesprek

Grassa is goed op weg, maar ze komen een aantal hordes tegen. Hier zijn er een paar die kenmerkend zijn en ook voor andere herkenbaar. In de zaal werden deze, voor zover de tijd het toeliet, kort besproken:

- Ten eerste, heb je t.a.v. de geloofwaardigheid van een nieuwe oplossing heel veel werk te verzetten; richting de boer, maar daarnaast ook richting nieuwe afnemers van graseiwitten en per gevolg ook richting financiers, lokale overheden en benodigde ketenpartijen.

Ook in de zaal waren hier vragen over richting Grassa. Zeker als het ging over de adoptie van deze oplossing in de praktijk van de melkveehouder. De inzet van een nieuwe oplossing heeft nogal een impact op zijn of haar bedrijfsvoering en de risico's die zij/ hij daarbij ziet. Het gaat dan natuurlijk over diergezondheid en melkproductie, maar ook ten aanzien een mogelijk onevenwichtige afhankelijkheidsrelatie met weer een nieuwe marktpartij.

Er zijn veel nieuwe en ook mogelijk briljante oplossingen, maar hoe vindt de boer zijn weg daarin? En hoe weet hij/ zij wat de impact hiervan is op andere opgaven die op zijn bedrijf samen komen? De perceptie van de 'nieuwheid' van het concept wordt soms als bedreigend ervaren; het lijkt een grote verandering. Geloofwaardigheid gaat dan niet enkel over de werking van de oplossing, maar zeker ook over het vertrouwen in een nieuwe businesspartner (met daarachter weer investeerders). Je moet als partner samen met de boer aan de slag kunnen gaan.

- Er is veel onzekerheid ten aanzien van wet- en regelgeving in Nederland. Dit heeft zijn weerslag niet alleen op de melkveehouder zelf, maar ook in de investeringsbereidheid in nieuwe oplossingen (van zowel financiers als boeren zelf). Het vanuit juridisch oogpunt voldoende kunnen borgen van resultaten t.a.v. de reductie van emissies is bv van groot belang en kost erg veel tijd. Maar dat is niet het enige. Voor Grassa bijvoorbeeld is de Europese Novel Food regelgeving van EFSA een grote te nemen horde. Voor anderen wordt weer gewacht op een groen sein voor RENURE.

In de zaal werd scepsis geuit rond het vermogen van de Nederlandse overheid om op korte termijn (juridische) ruimte te creëren voor de inzet van nieuwe duurzame oplossingen. Hier wordt al heel lang op gewacht en een aantal van de aanwezige bedrijven hebben hier ook veel aandacht en input voor gegeven, maar nog zonder resultaat (ondanks een Regieorgaan, een Versnellingsaanpak, een Taskforce Toekomstbestendige Stallen etc.). Er werd geadviseerd om vooral ook over de grens te kijken. In Duitsland bv zou al veel meer mogelijk moeten zijn.

- Dit soort oplossingen raakt meerdere schakels in verschillende ketens. Je kan het hierdoor niet 'klein' oppakken; er zitten te veel wederkerige afhankelijkheden in. Dit model werkt bv voor de boer als het ook werkt voor een graseiwitketen richting consument. Hier ligt een capaciteitsvraagstuk, een vraagstuk t.a.v. het mitigeren van risico's en een financieringsvraagstuk.

Het vraagt om o.a. vergaande samenwerking in een onzeker traject. Innovatie is niet vooraf te plannen. Dus ook transparantie en goed verwachtingsmanagement in die samenwerking is van belang. Daarbij zijn de belangen niet altijd gelijk en zijn er verschillende tolerantieniveaus voor onzekerheid. De financiering vraagt om een goede mix (verschillende soorten leningen, investeringen, subsidies), een strategie en een gezonde dosis opportunisme.

Een afdronk van de organisatoren van deze sessie was dat er veel ervaren en kundige ondernemers in de zaal waren, maar dat er nog te weinig tijd en structuur over bleef om echt een goed gesprek te voeren met elkaar. Voor een volgend symposium zullen we daar goed naar kijken. Tegelijkertijd gingen de gesprekken onderling lang door. De animo was er wel, maar zo ook de gedeelde frustratie over hoelang het duurt voor je echt wat kan betekenen voor de Nederlandse boer.

6. Verslag deelsessie 5 – de omgevingswet en de inzet van innovatie voor verduurzaming landbouw

In deelsessie 5 gaf Harm Borgers (van KokxdeVoogd) toelichting over de Omgevingswet en de mogelijkheden die dit biedt in gebiedsprocessen voor de inzet van innovatie op het boeren erf. Zijn presentatie kan je [hier](#) downloaden. We geven een kleine samenvatting hieronder, maar het doet bij lange na niet recht aan de inhoud die over dit onderwerp bij elkaar is gebracht en tijdens de sessie aan bod is gekomen. **Binnenkort (in maart), echter, wordt een Whitepaper over dit onderwerp gepubliceerd. Hou de website en de [LinkedInpagina](#) van Innovatie Netwerk Landbouw in de gaten voor wanneer deze paper beschikbaar komt.**

Met de omgevingswet wordt fundamenteel anders gekeken naar regelgeving rond het gebied/ de omgeving. Voor ons belangrijk zijn: de erkenning van het belang voor een integrale beleidscyclus (van ontwikkeling, doorwerking, uitvoering tot terugkoppeling en verder), het vinden van balans tussen de verschillende functies in het gebied en het verzorgen van afwegingsruimte op basis van normen. De wet is ontworpen voor een betere zorg voor kwaliteit van natuur en milieu. Het geeft mogelijkheden voor veehouders om eigen keuzes te maken ten aanzien van de ontwikkeling en verduurzaming hun bedrijf. Tegelijkertijd krijgen decentrale overheden meer ruimte om eigen afwegingen te maken met meer bevoegdheden en verantwoordelijkheid.

De wet komt geen moment te laat. T.a.v. de inzet van innovatie voor een duurzame veehouderij zitten we in een 'juridisch knoop'. Het huidige systeem koppelt een Rav factor aan een innovatief systeem als indicatie van impact op de natuur en dit is niet voldoende voor het natuurbeschermingsrecht. Kan de Omgevingswet ervoor zorgen dat deze knoop wordt ontward? Momenteel nog niet, maar de oplossing zit in een kleine wettelijke aanpassing: een koppeling met het 'significantie-begrip' van het natuurbeschermingsrecht. Deze koppeling maakt maatwerk mogelijk met emissiegrenswaarden die gebaseerd zijn op daadwerkelijke impact op de natuur.

Vervolgens zou men kunnen reguleren met doelvoorschriften en dit op stalniveau, bedrijfs- en ook gebiedsniveau. Je hebt dan het volgende nodig:

- De verdeling van de gebruiksruimte in gebieden over locaties;
- De afstemming van gebiedsdoelen met bedrijfsdoelen, en vice versa;
- Het op de agenda zetten van 'Significantie' binnen de milieuwetgeving;
- En vervolgens:
 - a) De toedeling van emissieruimte aan bedrijf op gehele locatie;
 - b) Het bepalen van en koepelnorm voor de gehele bedrijfsvoering van de veehouder;
 - c) Het mogelijk maken van het salderen van emissies per activiteit binnen het bedrijf.

Zoals genoemd is over dit onderwerp nog veel te zeggen; meer dan we hier nu kunnen weergeven. Kijk daarom vooral de presentatie door en verken binnenkort de Whitepaper die hierover in maart wordt gepubliceerd.

